

GRÜLL TIBOR

A Római Birodalom jellemzése II. Agrippa beszédében

Flavius Iosephus: A zsidó háború II. 16.4. (345–401)

Kr. u. 66 augusztusában robbanásig feszült a helyzet Iudaea provinciában. A római *procurator*, Gessius Florus mérhetetlen kapzsiságában nemcsak a jeruzsálemi Templom kincstárára, hanem a gazdag zsidók vagyonára is szemet vetett. Az ellenállókat katonáival lemészároltatta, házaikat pedig a földdel tette egyenlővé. A Róma iránt lojális zsidók először C. Cestius Gallushoz, Syria *legatus*ához fordultak, aki Florus közvetlen felettese volt. Gallus egy Neapolitanus nevű ezredet küldött Iudaeába a helyzet kivizsgálására, aki Jamnia mellett találkozott az éppen Alexandriából visszatérő II. Agrippa zsidó királlyal, valamint a jeruzsálemi zsidók küldöttségével.¹ Innen együtt mentek fel Jeruzsálembe, ahol megsemmisítették Florus pusztításának nyomait. Flavius Iosephus szerint Agrippa király ekkor „gyűlésbe hívta a népet a Xystosba, amelyet a Templommal híd köt össze, nővérét maga mellé állította, úgy hogy mindenki lássa, és a Hasmóneusok palotája előtt, amely a felsőváros szélén áll, a Xystos északi oldalán”, és az egybegyűlteket előtt nagyívű beszédet mondott – egy nagyobb lázadás kirobbanásának elkerülése érdekében.² A régészek szerint a Xystos a hellenisztikus korban épült *gymnaseion* csarnoka lehetett, amit ebben az időszakban népgyűlésekre használtak – Iosephus egyhelyütt „tanácsnak” is nevezi³ –, de Kr. u. 30 után a Szanhedrin is inkább itt ülésezett, mint szokásos helyén, a templomi Faragott Kő Csarnokában. A Xystos a mai

¹ Ios. *Bell.* II. 16.1. [335]. Iosephus műveit a következő rövidítésekkel idézem: *Bell.* = *A zsidó háború* (*Bellum Iudaicum*); *Ant.* = *A zsidók története* (*Antiquitates Iudaicae*); *Ap.* = *Apión ellen* (*Contra Apionem*); *Vita* = *Életrajz* (*Vita*). Mindenütt Révay József fordítását használtam. – A háború eseményeinek áttekintését lásd: Grüll Tibor: *Áruló vagy megmentő? Flavius Iosephus élete és művei*. Pozsony–Budapest, 2010. 112–182.

² Ios. *Bell.* II. 16.4. [345–401]. A beszédet már több kiváló kutató is elemezte: Gabba, E.: *L'impero romano nel discorso di Agrippa II*. *Rivista Storica dell'Antichità* vol. 6–7. (1976–1977) 189–194.; Rajak, T.: *Friends, Romans, subjects: Agrippa II's speech in Iosephus's 'Jewish War'*. In: Loveday, A. (ed.): *Images of Empire*. Sheffield, 1991. 122–134.; Haaland, G.: *Addressing the Romans on behalf of the Jews: a rhetorical analysis of Antiquitates 16:31–57*. In: Siegert, F. – Kalms, J. U. (eds.): *Internationales Iosephus-Kolloquium Paris, 2001*. Münster, 2002. 42–58.; Roduit, A.: *Le discours d'Agrippa II dans «La Guerre Juive» de Flavius Josèphe*. *Revue des Études Juives*, vol. 162. (2003) no. 3–4. 365–402.; Price, J. J.: *The failure of rhetoric in Iosephus' Bellum Iudaicum*. *Ramus*, vol. 36. (2007) no. 1. 6–24.; Kaden, D. A.: *Flavius Iosephus and the 'gentes devictae' in Roman imperial discourse: hybridity, mimicry, and irony in the Agrippa II speech (Judean War 2.345–402)*. *Journal for the Study of Judaism*, vol. 42. (2011) no. 4–5. 481–507.; Goodman, M.: *The shaping of memory: Josephus on Agrippa II in Jerusalem*. In: Brooke, G. J. – Smithuis, R. (eds.): *Jewish Education from Antiquity to the Middle Ages; Studies in Honour of Philip S. Alexander*. Leiden–Boston, 2017. 85–94.

³ *hé bulé*, *Bell.* V. 4.2. [144].

Wilson-ív helyén álló viadukttal kapcsolódott a Templomhegyhez. A Xystos északi részén állt a Hasmóneusok egykori palotája, amely ekkor már II. Agrippa tulajdonában volt. Remélhető, hogy a jeruzsálemi Óvárosban jelenleg is folyó ásatások ezeknek az épületeknek pontos elhelyezkedésére fényt derítenek. Mielőtt Agrippa király Iosephus által közölt beszédét elemeznénk, lássuk, mit tudunk magáról az uralkodóról.

Ki volt II. Agrippa?

II. Agrippa, teljes római nevén Marcus Iulius Agrippa (Kr. u. 50–92/93?) családtagjaihoz hasonlóan valószínűleg szintén Rómában tanult,⁴ ahol már fiatalon részt vett a zsidókat érintő vitás kérdések megoldásában: a papi ruhák ügyében és a Cumanus alatti konfliktus rendezésében.⁵ Nagybátyja, a chalkisi Heródes 50-ben bekövetkezett halála után megkapta annak a libanoni Beqa'-völgyben fekvő aprócska királyságát⁶, valamint azt a jogot, hogy ő nevezze ki a főpapot, amely jogával gyakran élt is.⁷ Országát csak 52-ben foglalta el. A következő évben megkapta Heródes Philippos területét, továbbá Abilát, majd Nerótól Antipas egykori tetrachiáját: Galileát és Peraeát is. Testvére, Bereniké – aki Agrippa nagybátyjának, a chalchisi Heródesnek özvegye volt – szintén ott élt udvarában, ahol két gyermeke is született, a rossz nyelvek szerint magától II. Agrippától.⁸ A testvérházasság nemcsak a mózesi törvények, hanem a római jog szerint is elítélendő volt, így nem csoda, ha a testvérpár együttélése birodalomszerte megütközést keltett.⁹ Mindenesetre Berenikét Kr. u. 64-ben hozzáadták Polemón kilikiai királyhoz,¹⁰ de onnan is hamar megszökött, és visszament testvérehez.

II. Agrippa uralkodása alatt apjáénál kisebb szabadságot élvezett. Kr. u. 54-ben segédcsoapatokat kellett kiállítania a parthusok elleni hadjáratához. Fővárosát, Caesarea Philippi újraelapította, és a császár tiszteletére *Neronias*nak nevezte el, de Bérytost (Beirút) is számos pogány műalkotással díszítette.¹¹ Pénzei az uralkodók képmását viselték.¹² A zsidó vallással nem sokat törődött: igaz, jeruzsálemi palotájában épített egy hatalmas tornyot, hogy onnan nézhesse az áldozatokat. Mikor a papok ezt megtudták, egy falat emeltek az oltár elé, hogy megakadályozzák a belátást, amit Agrippa Festus helytartó segítségével akart

⁴ Hadas-Lebel, M.: *L'éducation des princes hérodiens à Rome et l'évolution du clientélisme romain*. In: Mor, M. (ed.): *Jews and Gentiles in the Holy Land in the Days of the Second Temple, the Mishnah and the Talmud*. Jerusalem, 2003. 44–62.

⁵ Papi ruhák: *Ant.* XX. 1.2. [10–14]; XV. 11.4. [403–409]; Cumanus: *Ant.* XX. 6.3. [134–136].

⁶ Schmitt, G.: *Zum Königreich Chalkis*. Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, vol. 98. (1982) 110–124.

⁷ A főpapok kinevezése fontos politikai kérdés volt: Smallwood, E. M.: *High priests and politics in Roman Palestine*. *Journal of Theological Studies*, vol. 13. (1962) no. 1. 14–34.; Horsley, R. A.: *High Priests and the Politics of Roman Palestine. A Contextual Analysis of the Evidence in Josephus*. *Journal for the Study of Judaism*, vol. 17. (1986) 23–55.

⁸ Berenikéről lásd: *Bell.* II. 11.5–6. [217–221]; *Ant.* XIX. 5.1. [277]. A birodalomszerte terjedő pletykákhoz: *Iuv. Sat.* VI. 156–160.; *Ios. Ant.* XX. 7.3. [145–146]; vö. Macurdy, G. H.: *Julia Berenice*. *American Journal of Philology*, vol. 56. (1935) no. 3. 246–253.

⁹ Krieger, K.-S.: *Berenike, die Schwester König Agrippas II., bei Flavius Josephus*. *Journal for the Study of Judaism*, vol. 28. (1997) no. 1. 1–11.

¹⁰ *Ant.* XX. 7.2. [143]; 7.3. [145–146].

¹¹ *Tac. Ann.* XIII. 7; *Ios. Ant.* XX. 9.4. [211] Egy Beirútban fennmaradt latin nyelvű dedikációs felirat mindkettőjüket említi (*AE* 1928, 82), lásd: Haensch, R.: *Inscriptions and Herodian dynasty*. *Scripta Classica Israelica*, vol. 33. (2014) 99–116, kül. 106–107.

¹² Stein, A. K.: *The coinage of Agrippa II*. *Scripta Classica Israelica*, vol. 21 (2002) 123–132.; Kokkinos, N.: *Justus, Josephus, Agrippa II and his coins*. *Scripta Classica Israelica*, vol. 22. (2003) 163–180.

leromboltatni. A papok ez ellen Rómában kerestek védelmet: Nero ágyasa, az egyesek szerint zsidó, mások szerint szimpatizáns („istenfélő”) Poppaea Sabina el is érte, hogy a fal maradjon.¹³ Az *Apostolok cselekedetei* egy fanatizmustól mentes, mindazonáltal a vallási ügyek iránt érdeklődő embernek mutatja be II. Agrippát. A király és Bereniké az új iudaeai *procurator*, Porcius Festus beiktatására érkezett a tengerparti Caesareába feltehetőleg Kr. u. 60-ban.¹⁴ Pált éppen akkor ott tartották fogságban, így alkalmuk nyílt arra, hogy meghallgassák ügyét.¹⁵ Amikor Albinus *procurator* alatt (Kr. u. 62-ben) a Templom építését befejezték, Agrippa fehér kővel burkoltatta le Jeruzsálem utcáit, hogy a kézművesek ne maradjanak munka nélkül. A nagy háború kirobbanásakor gondolkodás nélkül a rómaiak oldalára állt, akiket segédcsoportokkal is támogatott.¹⁶ Nero halála után Titus kíséretében ment Rómába, hogy az új császárt, Galbát üdvözlje. Itt is maradt mindaddig, amíg Vespasianust ki nem kiáltották a syriai legiók: ekkor sietett vissza, hogy császárként üdvözlje. 70-ben személyesen is jelen volt Jeruzsálem ostrománál, és a Templom lerombolását is végignézte.¹⁷ A „nagy háború” után Vespasianus megnövelte országa területét. 75-ben Agrippa és Bereniké Rómába érkezett, ahol Bereniké tovább folytatta szerelmi afférját Titusszal, amely még Júdeában kezdődött. Berenikét, noha hivatalosan nem volt királynő, irodalmi forrásaink is *basilissának*, illetve *reginának* nevezik.¹⁸ Hiába élt azonban Bereniké valóságos királynőként a Palatinuson, s hiába tüntették ki Agrippát a második legfontosabb, csakis római senatoroknak kijáró tisztséggel: a *praetorsággal*, Titus tervezett házassága miatt akkora volt a közfelháborodás Rómában, hogy a császár végül is kénytelen volt elbocsájtani Berenikét.¹⁹ A testvérpár későbbi életéről csak keveset tudunk. Pénzei mutatják, hogy Domitianus idején még hatalmon volt. Egyes adatok szerint Kr. u. 85/86-ban ért véget uralkodása, amikor a terület teljesen római fennhatóság alá került.²⁰ Phótios bizánci pátriárka szerint Agrippa Traianus császár harmadik évében (Kr. u. 100) halt meg.

¹³ Smallwood, E. M.: *The Alleged Jewish Tendencies of Poppaea Sabina*. Journal of Theological Studies, vol. 10. (1959) No. 2. 329–335.; Williams, M. H.: *Θεοσεβής γὰρ ἦν – The Jewish tendencies of Poppaea Sabina*. Journal of Theological Studies, vol. 39. (1988) no. 1. 97–111.; Grüll, T. – Benke, L.: *A Hebrew/Aramaic graffito and Poppaea's alleged Jewish sympathy*. Journal of Jewish Studies, vol. 62. (2011) no. 1. 37–55.

¹⁴ Ios. Bell. II. 14.1. [271]; Ant. XX. 8.9. [182].

¹⁵ Csel 25:23–27.; vö. Kilgallen, J. J.: *Paul before Agrippa (Acts 26,2-23): some considerations*. Biblica, vol. 69. (1988) no. 2. 170–195.

¹⁶ II. Agrippának viszonylag kis hadserege volt, amely 1000 íjászból, 1000 (valószínűleg ituraeai) könnyű gyalogosból, és 1000 (feltehetően zsidó) lovasból állt (Ios. Bell. III. 4.2. [68]), lásd: Gracey, M.: *The armies of the Judaeae client kings*. In: Freeman, P. – Kennedy, D. L. (eds.): *The Defence of the Roman and Byzantine East: Proceedings of a Colloquium Held at the University of Sheffield in April 1986*. Oxford, 1986. vol. 1, 311–323., kül. 319–321.

¹⁷ Goodman, M.: *Titus, Berenice and Agrippa: the last days of the Temple in Jerusalem*. In: B. Isaac – Y. Shahar (eds.): *Judaea-Palaestina, Babylon and Rome; Jews in Antiquity*. Tübingen, 2012. 181–190.

¹⁸ Tac. Hist. II. 2.81; Suet. Tit. 7.1; Ios. Vita 11. [49]; 36. [180–181].

¹⁹ Cass. Dio LXVI. 15.3–4; Suet. Tit. 7.3; Crook, J. A.: *Titus and Berenice*. American Journal of Philology, vol. 72 (1951) no. 2. 162–175.; Keaveney, A. – Madden, J.: *Berenice at Rome*. Museum Helveticum vol. 60. (2003) no. 1. 39–43.; Wilker, J.: *Eine Königin in Rom – Berenike als Cleopatra redi-viva?* In: M. Schuol – C. Wendt – J. Wilker (eds.): *Exempla imitanda: Mit der Vergangenheit die Gegenwart bewältigen? Festschrift für Ernst Baltrusch zum 60. Geburtstag*. Göttingen, 2016. 307–326.

²⁰ Schwartz, D. R.: *Texts, coins, fashions and dates: Josephus' "Vita" and Agrippa II's death*. In: D. R. Schwartz (ed.): *Studies in the Jewish Background of Christianity*. Tübingen, 1992. 243–282.

A tanácsadó beszéd mint műfaj

Az ókori és mai történetírás között megfigyelhető egyik nagy különbség az, hogy míg a modern tudományos historiográfia már régen kirekesztette magából a retorikai beszédeket, addig az ókorból egyetlen történeti mű sem maradt ránk, amelyben ne találánánk szónoklatokat.²¹ A szónoki beszédek hangsúlyos szerepeltetése – John Marincola szerint – talán az epikus irodalmi hagyományra vezethető vissza, amelyben szintén igen fontos szerepet töltöttek be a beszédek. Nem kétséges, hogy ezeket mindig az eseménysorozatok fordulópontjain helyezik el az ókori történetírók. Számukra nem az a lényeges, hogy szó szerint idézzék egy-egy kulcsszereplő valóban elhangzott mondatait, hanem hogy a legvalószínűbben hangzó, a retorika szabályainak megfelelő beszédet alkossanak: úgy, ahogyan az elhangozhatott a valóságban.²² A történetírók hangsúlyozzák, hogy hősiük „ilyesféle beszédet tartott”, vagy „ezeket és más efféléket mondta”.²³ Néha a hangsúlyt a hagyományra helyezik: „állítólag ilyen módon beszél”.²⁴ Egy ókori történetíró csak elvéve hangsúlyozza, hogy szereplőjének valóban elhangzott szavait idézi, s nem meglepő módon ezek általában rövid, szentenciózus mondatok.

Azonban már az ókori történetírók számára is dilemmát okozott, hogy megengedhető-e kitalált beszédek leírása, vagy csupán a valóban elhangzott szavak hiteles tolmácsolása a történetíró feladata. Polybios egyértelműen az utóbbi mellett foglalt állást: „...a történetíró a valóban megtörtént események és a kétségtelenül elhangzott szavak felidézésével olyan, maradandó érvényű tanácsot szeretne nyújtani a tanulni vágyó olvasónak, amely hozzásegíti őt az élet helyes szemléletéhez. Ugyanis a tragédia legfőbb célja a hatáskeltés, még ha kitalált mesével igyekszik is a nézőben valótlán képzeteket kelteni, a történetírásé viszont az, hogy feltárja az igazságot, és megajándékozza a tanulni vágyó olvasót az ebből levonható tanulsággal”.²⁵ Polybios egyebek mellett épp azért kárhoztatta Timaiost, mert „az elbeszélésébe beiktatott beszédek a valóságban egyáltalán nem hangoztak el ilyen formában, hanem kizárólag magának Timaiosnak tudatos alkotásai”,²⁶ mivel szerinte „a történetírás feladata elsősorban az, hogy hitelesen ismertesse a valóságban elmondott beszédeket, abban a formában, ahogy azok elhangzottak”.²⁷ Az a történetíró – vallotta Polybios –, aki „nem ismerteti a múltban elhangzott beszédeket [...] s ehelyett saját maga által szerkesztett, valótlán tartalmú, véget nem érő szónoklatokat illeszt be művébe, az tönkreteszi a történetírás igazi értékeit”.²⁸ Iosephusnak ismernie kellett ezeket a gondolatokat, mivel – ha nem is kritikátlanul – maga

²¹ Woodman, A. J.: *Rhetoric in Classical Historiography: Four Studies*. London – New York, 2003.; Marincola, J.: *Speeches in Classical Historiography*. In: J. Marincola (ed.): *A Companion to Greek and Roman Historiography*. Oxford, 2007. 118–132.; lásd még: *id.*: *The Rhetoric of History: Allusion, intertextuality, and exemplarity in historiographical speeches*. In: D. Pausch (ed.): *Stimmen der Geschichte: Funktionen von Reden in der antiken Historiographie*. Berlin–New York, 2010. 259–290., kül. 259.

²² Hansen, M. H.: *The battle exhortation in ancient historiography. Fact or fiction?* *Historia*, vol. 42. (1993) no. 2. 161–180.

²³ *huiusce modi orationem*, Sall. *Cat.* 50.5.; *tauta kai toutois paraplésia*, Polyb. XVIII. 11.; vö. Arr. *Anab.* 5.27.1: *tauta kai toiauta*; Tac. *Hist.* 1.15–16: *haec ac talia*.

²⁴ *in hunc modum locutus fertur*, Liv. XXXVII. 45.11.; Tac. *Agr.* 29.4; *Hist.* I. 15–16., vö. Liv. III. 67.1.

²⁵ Polyb. II. 56.10. Muraközy Gyula ford.

²⁶ Polyb. XII. 25a.3. Muraközy Gyula ford.

²⁷ Polyb. XII.25b.1. Muraközy Gyula ford.

²⁸ Polyb. XII.25b.4. Muraközy Gyula ford.

is használta Polybios munkáit.²⁹ Más kérdés, hogy követte-e a megalopolisi mester útmutatását ebben a kérdésben.

Aristotelés felosztása szerint a szónoki beszéd három válfaja a *tanácsadó*, a *törvényszéki* és a *bemutató* beszéd.³⁰ Az elsőt így jellemzi: „A tanács lehet vagy rábeszélés, vagy lebeszélés, mert akár magánemberként adnak tanácsot, akár közügyekben beszélnek a népgyűlés előtt, e kettő valamelyikét teszik.” A tanácsadó beszédek mindig a jövőben bekövetkező eseményekkel foglalkoznak, aminek bekövetkeztét vagy elő akarják segíteni a közös érdekében, vagy meg akarják gátolni annak negatív következményeit elkerülendő. „Világos – folytatja Aristotelés –, hogy csak azzal kapcsolatban érdemes tanácsot adni, ami megfontolás tárgya lehet.”³¹ A szónok öt fő csoportra osztja a tanácsadó beszéd lehetséges tárgyait: (1) pénzügyek, (2) háború és béke, (3) az ország védelme, (4) behozatal és kivitel, (5) törvényhozás. Bennünket itt és most a második kategória érdekel közelebbről: „A háború és béke kérdésében ismerni kell az állam katonai erejét: mekkora jelenleg és mekkora lehetne, miből tevődik össze, és mivel lehetne még növelni, továbbá milyen háborúkat viselt, milyen eredménnyel. E dolgokat nemcsak saját hazájáról kell tudnia, hanem a szomszédos országokról is, különösen azokról, akikkel várható a háborúskodás, úgyhogy az erősebbekkel békében élhessünk, a gyengébbek esetében viszont tőlünk függjön az ellenségeskedés. Továbbá tudni kell, hogy haderőnk hasonló-e az ellenfélehez, vagy különbözik-e attól, mert e tekintetben is lehetünk előnyben vagy hátrányban. Ehhez nemcsak saját háborúinkat kell megismernünk, hanem más népeket is, mert hasonló feltételeknek hasonló következményei szoktak lenni.”³²

Quintilianus *Szónoklattana* ugyancsak elfogadja az Aristotelés-féle hármas felosztást. Cicero nyomán azonban nem annyira a tanácsadó beszéd (*suasoria*) lehetséges tárgyairól, hanem a követendő célról és stílusról („hasznosság, méltóság”) értekezik. Ez a műfaj „a rábeszélés és lebeszélés kettős feladatából tevődik össze” – írja Quintilianus, majd rátér a beszéd fő részeire.³³ Egy rövid *bevezetőt* feltétlenül szükségesnek tart az *elbeszélés* elé illeszteni. Ez utóbbiban feltétlenül kell érzelmi ráhangolást alkalmazni: „...gyakran kell haragot gerjesztenünk vagy csillapítanunk, vagy hallgatóink lelkét félelemre, vágyra, gyűlöletre, megbékélésre sarkallnunk”.³⁴ A tanácsadó beszédeknel a tekintély is rendkívül fontos: „*tisztánlátó és becsületes*” embertől ugyanis mindenki könnyebben fogad el tanácsot. Quintilianus szerint „aki békéről, háborúról, csapatokról, építkezésekről, államjövödelmekről készül javaslatot tenni, két dologgal legyen tökéletesen tisztában: a polgári közösség erejével és erkölcsével (*vires civitatis et mores*), hogy a meggyőzés módszerét egyrészt a helyzet, másrészt a hallgatóság természetéből (*ex natura ... audientium*) meríthesse”.³⁵ Iosepus részéről ezért is bizonyult tökéletes választásnak a zsidók Róma elleni háborúját megelőzni kívánó tanácsadó beszédhez II. Agrippa: ő ugyanis zsidó vallású lévén meglehetősen tisztában volt a zsidóság „erejével, erkölcsével és természetével” (*vires, mores, natura*), hiszen még Pál apostol is úgy jellemezte őt, mint aki „nagyon jól ismered a zsidók minden szokását és vitás kérdését”.³⁶ II. Agrippa egyidejűleg a római állam jóváhagyásával uralkodó *király* is volt, ami önmagában biztosította tekintélyét a hallgatóság előtt.

²⁹ Iosephus és az ókori történetírók viszonyához lásd: Grüll: *Áruló vagy megmentő*, 239–243.

³⁰ Arist. *Rét.* I. 3. 1358b. Adamik Tamás ford.

³¹ Arist. *Rét.* I. 4. 1359a. Adamik Tamás ford.

³² Arist. *Rét.* I. 4. 1359b–1360a, Adamik Tamás ford.

³³ Quint. *Inst. Orat.* III. 8.4, Adamik Tamás ford.

³⁴ Quint. *Inst. Orat.* III. 8.12. Adamik Tamás ford.

³⁵ Quint. *Inst. Orat.* III. 8.14, Adamik Tamás ford., cf. Cic. *De orat.* II. 82. [337].

³⁶ *ethón kai dzétématón*, Apoc 26:3 KGRF.

Quintilianus ezután a konkrét érveléssel foglalkozik, megvizsgálva azokat a helyzeteket, amelyekben tanácsadásra van szükség. Megállapítja, hogy „szinte minden tanácsadó beszéd-ről elmondhatjuk, hogy nem egyéb, mint összehasonlítás, és azt kell tekintetbe vennünk, mit fogunk elérni és milyen áron, hogy megállapíthassuk: kitűzött célunkból származik-e több előny, vagy a hozzá vezető útból több hátrány”.³⁷ Ennek során a szónokok példákat alkalmaznak. Iosephus azt az utat választotta, hogy Agrippa szájába adott történelmi példáival megkísérli a Rómával szembeni lázadás teljes kilátástalanságát és tulajdonképpeni abszurditását bizonyítani.

A beszéd részei

Donna Runnalls amellett érvelt, hogy Agrippa beszéde a szónoklatok négyes felosztását követi: bevezetés (*exordium*, 345–347); elbeszélés (*narratio*, 348–357); bizonyítás (*argumentatio*, 358–387); zárszó (*peroratio*, 388–401).³⁸ Steve Mason ezt némileg úgy módosította, hogy az utolsó két részben a bizonyítás a 399-ig tart, és csak ezután következik a lezárás (400–401).³⁹ A beszéd témája: Agrippa felvilágosítja hallgatóságát – akik között, úgy tűnik, többségben voltak a háborút kirobbantani akaró lázadók –, hogy szerinte mi az alapvető érdekük. Ez hangzik el a beszéd elején (346b) és a végén is (401). Az *exordium* azokat buzdítja, akik valóban békét akarnak, míg a forrófejűeket diszkreditálni akarja a következő morális érvekkel (346): (1) a háborút csak a fiatalabbak akarják, akik tapasztalatlanok és nem ismerik annak borzalmait; (2) hiábavaló módon reménykednek a szabadság visszanyerésében, hiszen már az egész lakott világ a rómaiak alattvalója; (3) a háború kirobbantása csak a nyereszkdőknél áll érdekében. A *narratio* az *oida* igével és a *men* partikulával kezdődik („Tudom, hogy nagyon sokan túloznak”, 348), és végigsorolja a háború lehetséges indokait.⁴⁰ Agrippa itt mindenekelőtt különválasztja a római *procuratorok* nyilvánvaló elvetemültsége miatti jogos népharagot és a függetlenség visszaszerzésének ugyancsak nyilvánvalóan képtelen vágyát (348–349), s mind a kettőt visszatérően kárhoztatja (350–354, 355–357). Az elbeszélő rész bizonyítása (*confirmatio*) hosszasan sorolja a rómaiak által legyőzött népek és országok nagyszerű tulajdonságait, amelyek szintén egyértelműen felülmúlják a zsidók adottságait és lehetőségeit. A lehangoló körmondatokkal Agrippa megpróbálja meggyőzni hallgatóságát, hogy Róma ellen „sem égen, sem földön” nem találnak szövetségest (394). Az intellektuális érvek után a hallgatóság érzelmeit veszi célba: sürgeti őket, hogy gondoljanak családjukra, hazájukra, népükre, a világon szétszórt zsidóságra és legfőképpen a jeruzsálemi Templomra. Ez utóbbi már-már a lázadni készülő tömeget is megingatta (405). A Templomra történő utalás egyébként anticipálja Iosephus saját beszédét, amelyet Jeruzsálem ostromakor tart zsidó hittestvéreinek.⁴¹ Ami a beszéd egészét illeti: már Menahem Stern is észrevette, hogy hiányzik belőle a *laus imperii*, vagyis a Birodalom dicsérete. Agrippa/Iosephus egyáltalán nem hangsúlyozza a *pax Romana* előnyeit a leigázott népekkel kapcsolatban,

³⁷ Quint. *Inst. Orat.* III. 8.34, Adamik Tamás ford.

³⁸ Runnalls, D.: *The Rhetoric of Josephus*. In: Porter, S. (ed.): *Handbook of Classical Rhetoric*. Leiden, 1997. 737–754.

³⁹ Mason, S.: *Flavius Josephus: Translation and Commentary. Vol. 1b. Judean War 2*. Leiden–Boston, 2008. 267.

⁴⁰ Agrippa/Iosephus itt csupán két lehetséges indokot említ, pedig a nagy háború kitörésével kapcsolatban számtalan *casus belli*-t sorol fel művében, lásd: Grüll: *Áruló vagy megmentő*, 55–105.

⁴¹ Ios. *Bell.* V. 9.4. [416–419].

viszont a Rómának való alávetettséget lényegében a rabszolgasággal teszi egyenértékűvé.⁴² Tessa Rajak szerint az adott helyzetben a *laudatio* nem lett volna túl bölcs megközelítés Agrippa részéről, a helyzet realisztikus megközelítése ezt egyszerűen nem tette lehetővé.⁴³

A Római Birodalom áttekintése

„Róma, az egész világ ura”

Agrippa érvelésében többször is visszatér a római politikai propaganda egyik jól ismert szlogenje: a „Róma a világ ura” gondolat.⁴⁴ Agrippa így oktatja a jeruzsálemi zsidókat: „Csak ti magatok tartjátok szegyennek, hogy alattvalói legyetek azoknak, akik az egész földkerekség urai” (361) – pontosabb fordításban: „akiknek (a) minden(ség) alávetetett” (*hois hypotektai ta panta*).⁴⁵ Ennek magyarázatát hamarosan megkapjuk: „A rómaiak [...] az egész világ (oikumené) legyőzhetetlen urai; de ezzel sem érték be, hanem a világ határán túl is kiterjesztették birodalmukat; mert nem volt elég nekik keleten az Euphratés, északon az Istros, délen Libya, amelyet egészen a sivatagig átkutattak, nyugaton pedig Gadeira, hanem az óceánon túl új világot kerestek, és hadijelvényeiket elvitték az eddig ismeretlen Britanniába” (362–363). A „lakott világ” (*oikumené*) határainak iménti leírása a hellenisztikus–római földrajzi irodalom közhelyeit visszahangozza. A Birodalom határai eszerint keleten az Eufratés; északon (*prosarktiôn*, vagyis mintha már a sarkkör közelében járnánk!) az Istros (Duna); délen a „lakatlan térségig” (*aoikétôn*) Libya (Afrika); nyugaton pedig a természetes határként szolgáló Gadeira (Cádiz); de a rómaiak mindezekon felül egy „másik oikumenét” (*heteran oikumenén*) is elfoglaltak: a Brit-szigeteket.⁴⁶ Persze Agrippa sok mindent kihagyott a felsorolásból – például nem említette a Rajnát és a Tanaist (Don) mint határfolyókat –, de lényegében az *oikumené* = *orbis terrarum* = *imperium Romanum* klasszikus, az eratoszthenési világképen alapuló leírását olvashatjuk, amely tökéletesen megfelel a principátus-kori római politikai-földrajzi propaganda ideológiájának.⁴⁷

Másodszor Hispania leírásánál jelenik meg a „*plus ultra*” gondolata, hiszen a római hadseregek nemcsak a harcias ibériai törzseket, hanem magát a természetet is legyőzték: áthaltak a Pireneusok égbenyúló csúcsain, és tovább jutottak Héraklés oszlopainál, amelyek ősidők óta a lakott világ nyugati határait jelezték (375). És végül harmadszor is visszatér a téma: „Hol találtak tehát szövetségest a rómaiak elleni háborúra, hiszen az egész világ római már? Talán a néptelen sivatagban? Legfeljebb az Euphratésen túl lakó Adiabéné népében reménykedhettek, mert ezek rokonaink.” (388) – A „lakott világban lakó valamennyi (nép)

⁴² Stern, M.: *Josephus and the Roman Empire as Reflected in the Jewish War*. In: Feldman, L. H. – Hata, G. (eds.): *Josephus, Judaism and Christianity*. Detroit, 198. 71–80., kül. 76.

⁴³ Rajak: *Friends, Romans, subjects*, 130.

⁴⁴ Grüll T.: *A principátus geopolitikai propagandája*. Ókor, 7. évf. (2008) 3. sz. 56–65.; uő: *Orbem terrarum subicere. Világbirodalmi törekvések és földrajzi ismeretek az ókori Rómában*. Ókor, 17. évf. (2018) 1. sz. 59–77.

⁴⁵ Az angol fordításokban: “to whom all the world hath submitted” (Whiston); “to whom the universe is subject” (Thackeray); “to those who have subdued everything” (Mason).

⁴⁶ Különösen a Claudius-kori költészetben (lásd például a *Laus Caesaris* epigrammaciklust) fektettek nagy hangsúlyt arra, hogy Róma a „másik oikumenére” is kiterjesztette hatalmát, vö. Borzsák I.: *Laus Caesaris. A Claudius britanniai triumphusára írott versciklus*. Antik Tanulmányok, 34. évf. (1994) 1–2. sz. 81–94.

⁴⁷ Ennek fő közvetítője Agrippa (elveszett) világtérképe és a *Res gestae Augusti* (fennmaradt) szövege volt, lásd: Nicolet, C.: *Space, Geography, and Politics in the Early Roman Empire*. Ann Arbor, 1991. 15–28., 95–122.

római” (*hoi men gar epi tés oikumenés pantes eisin Rhómaiói*), írja szó szerint Iosephus, amiben ugyanaz a logikátlanság figyelhető meg, mint amely már a *Res gestaet* is jellemezte. Ha a „lakott világ” valóban római lenne, hogyan élhetnek a Római Birodalom határain túl olyan népek – mégpedig igen nagy számban –, akik nem ismerik el Róma fennhatóságát? Augustus ezt a paradoxont úgy oldotta fel, hogy a parthusokat is kvázi alattvalóként tüntette fel: „a parthusok és médek népei követeik útján tőlem kérték és kapták fejedelmi sarjaikat királyaikul” – és tulajdonképpen ezt a módszert követi Iosephus is, mikor azt írja, hogy az adiabénéieket a parthusok nem engednék a rómaiak ellen harcolni, „mert érdekük, hogy fenntartsák a rómaiakkal kötött békét”.⁴⁸

A legyőzhetetlen Róma: történelmi példák

A történelmi példák említése szintén állandó része volt a meggyőző beszédek kelléktárának. Agrippa/Iosephus mindjárt ötöt is felsorol az *argumentatio* részeként. (1) Elsőként a zsidó nép saját történelméből meríti a példát: „Bizony, akkor kellett volna latba vetni mindent, és a rómaiakat nem beengedni, amikor Pompeius országunkba érkezett. Akkor őseink és királyaink, akik jóval gazdagabbak, hatalmasabbak és bátrabbak voltak nálunk, a római hadsereg egy kis töredékének nem tudtak helytállni; ti pedig, akik már úgyszólván örököltétek a szolgaságot, minden tekintetben gyengébbek vagytok őseiteknél, akik először voltak római alattvalók, ti akartok fellázadni az egész római birodalom ellen?” (356–357) Az első római, aki Júdeát leigázta, Pompeius Magnus volt.⁴⁹ Iosephus művének bevezetőjében is említette, hogy Pompeiust valójában a II. Hyrkanos és II. Aristobulos között folyó polgárháború vonzotta Iudaeába.⁵⁰ A zsidók ősei „anyagiakban, testben és lélekben” egyaránt jobb helyzetben voltak a Hasmóneusok idején, mint most, amikor már több mint egy évszázada élnek római uralom alatt. Nem tudjuk pontosan, Pompeius mekkora sereggel támadt Iudaeára, mindenesetre a római főerők és a szír segédcsoportok (*Bell. I. 6.5. [133]*) létszáma elég nagy lehetett, hiszen hosszan tartó várostromra is sor került. (2) Agrippa második példáját az athéni történelemből vette: „Nézzétek az athéniaiakat: valamikor Görögország szabadságáért felgyújtották városukat, és az elbizakodott Xerxést – aki a szárazföldön hajón járt, és a tengeren lábon kelt át, akinek birodalma határtalan volt, és Európa kicsiny volt hadseregének – üldözőbe vették, mikor egyetlen hajón menekült, és a kis Salamis-szigetnél az óriási ázsiai hatalmat megtörték; és íme, ezek a görögök most a rómaiak alattvalói, és a várost, amely valamikor Görögország legelső városa volt, most itáliai parancsra kormányozzák” (358). Athén történetének dicsőséges epizódjait Hérodotos elbeszélése alapján foglalta össze Iosephus. Xerxés átvágatta az Athos-félszigetet, és hidat veretett a Helléspontoson. Ezt Hérodotos is elképesztő elbizakodottságnak tartotta (VII. 24). Természetesen ez a példa akár a felkelők biztatására is szolgálhatott volna, hiszen az aprócska görög városállam győzedelmeskedett egy hatalmas birodalom felett, ám az utolsó mondat lehűti a várakozásokat: Athén is Róma alattvalója lett. (3) Iosephus harmadik példája a spártai történelemből származik: „Azután a lakedaimónok, akiknek büszkesége Thermopylai, Plataiai és Agésilaos, Ázsia felfedezője; ugyancsak kénytelenek voltak alávetni magukat a rómaiaknak” (359). Spárta harci erények-

⁴⁸ *A me gentes Parthorum et Medorum per legatos principes earum gentium reges petitos acceperunt*, *RGDA* 33. Az adiabénéi királyi család betéréséről kiterjedt szakirodalom született, lásd például Schiffman, L. H.: *The conversion of the Royal House of Adiabene in Iosephus and Rabbinic sources*. In: Feldman–Hata (eds.): *Iosephus, Judaism, and Christianity*, 293–312.

⁴⁹ Tac. *Hist.* V. 9. Vö. Bellemore, J.: *Iosephus, Pompey and the Jews*. *Historia*, vol. 48. (1999) no. 1. 94–118.

⁵⁰ *Ios. Bell.* I 1.7. [19].

ben és dicső győzelmekben bővelkedő történelmét mindössze három metonímiával villantja fel: bár a thermopylai csata a perzsák győzelmével végződött, Plataiai mellett már sikerült a spártaiaknak felülkerekedni az ellenségén, Agésilaos pedig Kr. e. 396 és 394 között először aratott győzelmet rajtuk az akkor Perzsiához tartozó Kis-Ázsiában. (4) Iosephus a negyedik példát a makedón történelemből vette: „És a makedónok, akik még mindig Philipposról ábrándoznak és látják őt, amint Alexandrosszal együtt megalapozza világbirodalmát (*tés oikumenés hegemonian*), beletörődnek a változtathatatlanba, és hódolnak azoknak, akikhez a szerencse átpártolt” (360). A beszéd itt arra utal, hogy az egész *oikumené*re kiterjedő világbirodalmat Nyugaton először a makedónok alapítottak. II. Philippos még csak álmodozott róla, de fia, Alexandros meg is tudta valósítani, mégpedig elképesztően rövid idő alatt (Kr. e. 334–323). Mindez – az ókori magyarázók szerint – azért volt lehetséges, mert Tyché/Fortuna „átpártolt” (*metabainó*, csak egyszerűen „átment”) a makedónokhoz. A *translatio imperii* gondolata egyébként *Dániel könyvében* is szerepel – természetesen nem a Szerencsével magyarázva a birodalmak egymásutániségát –, ilyen módon Iosephus nyugodtan felhasználhatta a pogány Tyché-felfogást is magyarázatul.⁵¹ (5) Végül az utolsó példa a római történelemből származik. Iosephus a száz éven keresztül húzódó három pun–római háborút foglalja össze egyetlen mondatban: „Nem gondoltok rá, mi lett a karthágóiak sorsa, akik pedig a nagyszerű Hannibállal és nemes főníciai eredetükkel dicsekedhettek: íme, elhulltak Scipio kardcsapásai alatt” (380). Bár Scipio neve egyedül itt szerepel a Iosephus-életműben, Steve Mason szerint „nem nehéz látni ennek a karakternek a visszhangjait az ifjú Titus tábornok portréjában”.⁵²

A provinciák és nemzetek tulajdonságai

Két összefoglaló jellegű megállapítás – „Megszámálhatatlan más nép, amelyeket még jobban fűt a szabadság vágya, ugyancsak a rómaiaknak engedelmeskedik” (361), illetve „a földkerekségnek úgyszólván valamennyi népe meghódolt a római fegyverek előtt” (380) – is rávilágít arra a tényre, hogy a római imperializmus alapvetően nem területiális, hanem etnikai jellegű volt, vagyis az *imperium Romanum* a meghódított népek összességét jelentette.⁵³ Ezeknek részletes felsorolása alkotja Agrippa beszédének bizonyító részét, melyben olyan utalásokat találunk, mint a legiók elhelyezkedése⁵⁴ és létszáma (összesen tizenkilenc legiót említ és még 6200 katonát, vagyis összesen körülbelül húsz és fél legiót, valamint 40 hadigályát); demográfiai adatok (385); továbbá a Birodalom bevételei (383, 385–386). A beszéd kilenc nagytérseget tárgyal a három kontinensen, ebben a sorrendben: Ázsia, Európa és Afrika.⁵⁵ A Iudaeához viszonylag közel eső területekről indul ki – Szíriát tudatosan vagy

⁵¹ A kérdést részletesebben lásd: Grüll: *Áruló vagy megmentő*, 106–112. A *translatio imperii*-gondolatáról lásd még: Katz, R. G.: *Translatio Imperii: Untersuchungen zu den aramäischen Danielerzählungen und ihrem theologiegeschichtlichen Umfeld.*) Neukirchen–Vluyn, 1991.

⁵² Mason: *Flavius Iosephus: Translation and Commentary*, 297.

⁵³ Isaac, B.: *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*. (Rev. ed.) Oxford, 1992. 394–401.

⁵⁴ A 19. század végén és a 20. század elején Agrippa beszédét fontos forrásnak tekintették a legiók diszlokációjával kapcsolatban: Domaszewski, A. v.: *Die Dislocation des römischen Heeres im Jahre 66 n. Chr.* Rheinisches Museum, vol. 47 (1892) 207–218.; Ritterling, E.: *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* XII.1. (1924), col. 1211–1328, s.v. *Legio*.

⁵⁵ Az antikvitás és a középkor földrajzi világképében három kontinens létezett. Az eratosthenési felfogás szerint a legnagyobb és legfontosabb Európa volt, ezt követte Ázsia és végül Afrika. A Kr. u. 2. században Ptolemaios azonban már szakított ezzel a maradi elképzeléssel, keleti és déli irányba is kitérítve az ismert világ horizontját. Az egyes földrajzi felfogások küzdelméről lásd: Grüll: *Orbem terrarum subicere*, 60–62.

véletlenül kihagyva –, és ide is tér vissza. Britannia és Africa tárgyalása között hirtelen visszazugrik keletre, és a parthusok példáján keresztül (379) mutatja be, hogy az egész földkereség meghódolt Róma előtt.

„Hát Ázsia 500 városa nem hódol-e egyetlen úrnak és a consulok hatalmának, mégpedig anélkül, hogy római helyőrség volna bennük? Minek emlegetsem a héniochosokat és kolchisiakat és a taurisiakat, Bosporos lakosait és a Pontos és a Maiótis-tenger mentén lakó törzseket, akiknek valamikor még nemzeti uralkodók sem voltak: íme, most 3000 nehézfegyverzetű féken tartja őket, az egykor járhatatlan viharos tengeren pedig 40 hadihajó vigyáz a békére. Mennyivel több joga van igényt támasztani a függetlenségre Bithyniának, Kappadokiának és Pamphyliának, Lykiának és Kilikiának – és mégis megfizetik az adót minden fegyveres kényszer nélkül.” (366–368) „Ázsia” itt minden bizonnyal *Asia* provinciát jelenti, de Iosephus adata erősen túlzott: Plinius szerint 282 város volt ebben a tartományban.⁵⁶ A *dicha phruras* („helyőrség nélküli”) minden bizonnyal arra vonatkozik, hogy Ásiában nem állomásoztak legiók: a Flavius-kor kezdetén mindössze a *Cohors I Bosporana* és a *Cohors I Hispana* tartózkodott a provinciában, nyilvánvalóan a helytartó és a pénzverdek védelmére. A Bosporosi Királyság uralkodói Róma nagy ellenségének, VI. Mithridatész Eupatórnak leszármazottai voltak, akik a 3–4. századig uralkodtak a térségben. A Krím-félszigetet és az Azovi-tenger környékét is magában foglaló királyságban jelentős zsidó diaszpóra is lakott.⁵⁷ A „3000 nehézfegyverzetű” minden bizonnyal auxiliáris katona lehetett, de róluk nem sokat tudunk. A *nées makrai* („nagy hajók”) kifejezés szövegkritikailag ugyan problémás, de minden bizonnyal a latin *navis longa* megfelelője, amely a *navis onerariával* szembeállítva „hadihajót” jelent. Miután Nero bekebelezte Colchis (a mai Grúzia tengerparti vidéke) területét, megszervezték a *classis Ponticá*t, vagyis a Fekete-tengeri flottát.⁵⁸ Az „egykor járhatatlan” kifejezés a régebben a kolchisiak által ezen a tengeren nagyban űzött, de Nero idejétől végleg megfékezett kalózkodásra utal. Bithynia és Pontus tartományt Pompeius Magnus hozta létre Kr. e. 63-ban. Cappadociát Tiberius szervezte meg Kr. u. 17-ben, de csapatokat csak Vespasianus telepített ide. Lykiát és Pamphyliát Claudius tette provinciává Kr. u. 43-ban, szintén megszállt csapatok nélkül. A kalózkodásukról híres kilikiakat a Kr. e. 60-as években telepítette le és szervezte tartománnyá Pompeius.

„A thrákok, akiknek az országa ötnapi járóföld széles és hétnapi járóföld hosszú, és zordabb és hozzáférhetetlenebb, mint a tiétek, és kegyetlenül hideg éghajlatával még el is riasztja a támadót – vajon a thrákok nem engedelmeskednek-e 2000 főnyi római helyőrségnek?” (368) Az eredetileg királyok alatt élő thrákok („odrysiai és rhaskuporida királyság”) Kr. e. 13–10 között lázadtak fel a római uralom ellen, de Augustus legatusa, L. Calpurnius

⁵⁶ Plin. *Nat. Hist.* V. 150.

⁵⁷ Hieronymus Obadja (Abdiás) könyvéhez írt kommentárjában említi, hogy egy öreg zsidó magyarázata szerint az alábbi igeversek: „Izrael fiainak ez a száműzött serege azokat [fogják örökségül bírni], amelyek a kananeusoké, mind Sarfátig” (Abd 1:20) azokra a zsidó hadifoglyokra vonatkozott, akiket Hadrianus a Bosporusba deportáltatott (Hier. *Comm. in Abd.* 20 = PL, ed. Migne XXV, 1152, ad Abd 20–21). Rejtélyes, mi lehetett Hadrianus motivációja a zsidó hadifoglyok deportálását illetően. Tény azonban, hogy a Bosporosi Királyság területéről a Kr. u. 2–4. századból számos olyan felirat került elő, amelyek kivétel nélkül zsidó rabszolgák zsinagógákban történt felszabadításáról szólnak (*IJO* I BS1–28). Egyikben sem szerepel utalás arra, hogy a rabszolgák *de iure* hadifoglyok – vagy azok utódai – lettek volna. Lásd: Gibson, E. L.: *The Jewish Manumission Inscriptions of the Bosporus Kingdom*. Tübingen, 1999.; Nadel, B.: *The Bosporan Jewish manumissions reconsidered*. *Revue historique de droit français et étranger*, vol. 80. (2002) no. 4. 451–463.

⁵⁸ Wheeler, E. L.: *Roman fleets in the Black Sea: mysteries of the classis Pontica*. *Acta Classica*, vol. 55. (2012) no. 1. 119–154.

Piso leverte őket. Velleius Paterculus „a legádázabb nemzeteknek” nevezi a thrákokat (*gentes ferocissimae*, II. 98). A „járó föld” nem világos, hogy utazókra vagy a hadseregére vonatkozik. A *cursus publicus* napi 50 mérföldet, a hadsereg viszont csak 15–20 mérföldet tudott megtenni naponta. Thrákia valóban nagyon hegyes vidék: nyugati részén akár 1800 m magas hegyek is emelkednek, míg a Júdeai-dombság magaslatai legfeljebb 600–700 m magasak. A tartomány Flavius-kori helyőrségről nincsenek közelebbi információk, de Moesiában és Thráciában (az ún. „moesia limes” mentén) a Kr. u. 1. század közepén legalább négy *legio* és számos segédcsoport állomásozott.⁵⁹

„Az illírek, akiknek területe Dalmáciáig és az Istrosig terjed, vajon nem engedelmességek-e mindössze két legiónak, amelyek még segítenek is nekik elhárítani a dákok támadásait? És a dalmaták, akik oly gyakran és oly makacsul védelmezték szabadságukat, és minden vereségük után újra meg újra erőt gyűjtöttek új felkelésekre, mind békésen élnek most, egyetlenegy *legio* védelme alatt.” (369–370) A kalózkodásról elhíresült illírek többször is fel lázadtak Róma uralma ellen: Kr. e. 11–9-ben Tiberius vezetett ellenük hadjáratot; Kr. u. 6–9-ben (pannon–dalmata lázadás, amit Suetonius illyricumi háborúnak nevezett, és – némi túlzással – a legsúlyosabb háborúnak tartott Karthágó eleste óta: *Tib.* 16); és még Kr. u. 42-ben is L. Arruntius Camillus Scribonianus vezetésével is kitört egy sikertelen felkelés. A Kr. u. 1. század közepén létrehozott Dalmatia provincia fővárosa Salonae volt. Iosephus ugyan nem említi, de a dákok támadásainak elsősorban Moesia lakossága volt kitéve. (Moesia tartományt Claudius hozta létre nagyjából Thráciával egyidőben.) A 70-es években Moesiában 4, Pannoniában 2, Dalmatiában pedig 1 *legio* állomásozott.⁶⁰ Ami az utóbbit illeti: 72–73 után a *Legio XI Claudia*t átvezényelték Germania Superiorba, és helyükre az újonnan sorozott *Legio IV Flavia Felix* került Dalmatiába. Iosephus bármelyik legióra gondolhatott e kettő közül.

„De minden más nemzetnél könnyebben megkockáztathatták függetlenségi harcukat a gallusok, mert országuk csupa természetes erődtény: keleten ott vannak az Alpok, északon a Rhenus-folyó, délen a Pyrenaeus-hegység és nyugaton az óceán. És ámbár ilyen bástyák védik országukat, és ámbár 305 törzsük van, és – ahogy mondani szokták – a jólét minden forrása ott fakad országukban, és áruikkal úgyszólván az egész világot elárasztják, mégis szívesen adóznak a rómaiaknak, és belenyugszanak, hogy ezek tetszés szerint rendelkezzenek országuk javaival. És mindezt nem azért tűrik, mintha elgyávultak vagy elfajultak volna, hiszen 80 esztendeig harcoltak függetlenségükért, hanem azért, mert a rómaiak hatalma és hadiszerencséje lenyűgözi őket, hiszen sikereiket inkább ennek köszönhetik, mint fegyvereiknek. Így aztán elegendő maroknyi 1200 katona, hogy féken tartsa őket, holott országukban ennél úgyszólván több város van.” (370–373) Iosephus ugyan megemlíti a nyolcvan esztendeig tartó gall függetlenségi harcokat, melyek a Kr. e. 120 körül kezdődő Alpokon túli hódításoktól (Gallia Narbonensis tartomány megalakításától) Kr. e. 51-ig, Iulius Caesar hódításának befejezéséig tartottak. Ugyanakkor elhallgatja a Iulius Vindex-féle felkelést, amely 67-ben robbant ki Nero ellen, vagyis a beszéd dramatikus időpontjában II. Agrippa természetesen még nem tudhatott róla. Ami a gall törzsek számát illeti: Plutarchos (*Caes.* 15) 300-at, Appianos (*Celt.* 1.2) pedig 400-at ad meg. Gallia bősége közmondásos volt Rómában: szőlő, olaj és gabona bőven termett az országban, ezen felül vasban is igen gazdag volt. Ami a megszálló erők nagyságát illeti: Iosephus adatai valószínűek, de nehezen igazolhatók. Augustus

⁵⁹ Lozanov, I.: *Roman Thrace*. In Valeva, J. – Nankov, E. – Graninger, D. (eds.): *A Companion to Ancient Thrace*. Malden–Oxford, 2015. 75–90.

⁶⁰ Keppie, L.: *The changing face of the Roman legions (49 BC–AD 69)*. Papers of the British School at Rome, vol. 65. (1997) 89–102.

alatt egy 500 fős *cohors* állomásozott Lugdunumban (Lyon), amit Vitellius 1000 főre bővített, de Vespasianus újra csökkentett 500-ra. A régészek mindenestre mindhárom Gallia belsejében találtak legiótáborokat a Iulius–Claudius és a Flavius-korból.⁶¹ A városok számát illetően Iosephus erősen túloz, valószínűleg Plutarchos (*Caes.* 15.5) és Appianos (*Gall.* 2) adatából indult ki, miszerint Iulius Caesar több mint 800 várost foglalt el Galliában. Ezek a „városok” a valóságban legfeljebb 1000–2000 lakosú nyomorúságos kelta földvárak (*oppida*) lehettek.⁶²

„Ibéria lakosait függetlenségi harcukban sem az országukban bányászott arany nem segítette győzelemre, sem pedig az óriási távolság vizen és szárazon Rómától, sem pedig a lusitanok és cantaberek harci kedve, sem a közeli óceán, amelynek árapálya még a bennszülötteket is megrémíti, mert a római hadseregek túlnyomultak Héraklés oszlopain, utat törnek a Pyrenaeus-hegység égbenyúló csúcsain keresztül, és meghódították ezeket a távoli és szívósan ellenálló néptörzseket is, amelyeket most egyetlenegy legió tart féken.” (374–375) Az Ibériai-félszigeten bányászott sokféle fém közül (arany, ezüst, réz, vas, ólom, cink, higany) Iosephus csak a legfontosabbat: az aranyat említi. A „bányászás” helyett a *geóргеó* igét használja, körülbelül „feltúrás” értelemben, a külszíni fejtésre utalva, nem tudva, hogy az aranyat alkalmasint igen mély tárnákból hozták elő. A harci kedv (*areimania*) tulajdonképpen ’Aréstól’ – a hadisténtől – ’való megszállottságot’ jelent. Iosephus a keltibérek három törzse közül kettőt említ (a kantaberek és a luzitanok mellől az asturok elmaradtak), ezeket valóban hosszú harcok után sikerült csak legyőzni. (Az északnyugati cantabereket csak Augustus hódoltatta meg Kr. e. 27–26-ban.) Ennek ellenére még igen sokszor lázadtak Róma ellen (Kr. e. 24 és 16 között a *Cantabri* négyszer fordultak legyőzőik ellen). Abból a 4-5 legióból, amellyel Augustus idején pacifikálták a területet, mindössze egy: a *Legio VI Victrix* maradt Hispaniában.⁶³ Galba egy újabbat is sorozott, de a polgárháború idején valamennyit kivonták, és csatákban vetették be őket.

„Van-e valaki köztetek, aki nem hallotta volna, hogy vannak germánok? Bizonyosan sokan láttátok már, milyen erős és nagy emberek, hiszen a rómaiaknak mindenütt vannak germán hadifoglyaik. Ezek óriási területen laknak, és még testi erejüknel is nagyobb a büszkeségük. Vitézül szembenéznek a halállal, és bátrabbak, mint a legvérszomjasabb vadállatok. És a Rhenus mégis határt szab támadásaiknak; nyolc római legió leverte őket. Most mint hadifoglyok rabszolgamunkát végeznek, és népük tömegei futásban keresnek menedéket.” (376–377) A *Germani* általánosan használt összefoglaló neve volt a sokféle törzsnek (Batavi, Chatti, Cherusci, Tencteri, Chauci, Cimbri, Peucini, Veneti, Fenni stb.). Testi felépítésüket Tacitus így jellemzi: „mindnyájan egyforma testalkatúak: vad és kék a szemük, vörös a hajuk, testük megtermett, de csak közelharcban erős”.⁶⁴ Az azért nem túl valószínű, hogy Agrippa kortársai Iudaeában gyakran láthattak volna germánokat, lévén, hogy a júdeai auxiliárisok zömét a környező területekről sorozták. Iosephus egyedül Heródes egzotikus testországaival kapcsolatban említi gallok és thrákok jelenlétét.⁶⁵ A Rajna mint határ említése – Steve Mason szerint – ironikus, hiszen mindenki tudta, hogy a folyam nem a germánoknak,

⁶¹ Le Bohec, Y.: *The Imperial Roman Army*. London, 1994. 165–166.

⁶² Clavel-Lévêque, M. – Lévêque, P.: *Villes et structures urbaines dans l'Occident romain*. Paris, 1984. 21–28.

⁶³ Morillo, Á. – Aurrecoechea, J. (eds.): *The Roman Army in Hispania: An Archaeological Guide*. León, 2006.

⁶⁴ Tac. *Germ.* 4.3, Borzsák István ford.

⁶⁵ Bell. I. 33.9. [672]; *Ant.* XVII. 8.3. [198]; vö. Rocca, S.: *Herod's Judea. A Mediterranean State in the Classical World*. Eugene, 2008. 133–146.

hanem a rómaiaknak szabott határt, főleg a teutoburgi vereség után. A tartományban egyébként 8 legió szokott tartózkodni: 4–4 Germania Inferiorban, illetve Superiorban (*VI Victrix, X Gemina, XXI Rapax, XXII Primigenia; I Adiutrix, VIII Augusta, XI Claudia, XIV Gemina*). A kommentátorok megegyeznek abban, hogy az utolsó mondatot („*népük tömegei futásban keresnek menedéket*”) a zsidó háborúval egyidőben zajló batáv felkelés (Kr. u. 69–70) ihlette.⁶⁶

„Nézzétek a britannusok védőfalát, éppen ti, akik minden reményeteket Jeruzsálem falaiba vetitek: őket az óceán hullámai védik; olyan szigeten laknak, amely legalább akkora, mint a mi országunk. A rómaiak azonban oda hajóztak, leigázták őket, és azóta mindössze négy legio a sziget helyőrsége.” (378) Cassius Dio szerint először Aulus Plautius tábornok megtagadta a Csatornán való átkelést, „mivel a katonák zavarogtak, látván, hogy a lakott világon kívülre (*exó tés oikumenés*) vezetnek hadjáratot”.⁶⁷ Claudius négy legióval (*II Augusta, IX Hispania, XIV Gemina, XX Valeria*) és számos segédcsapattal hódította meg a Brit-szigetet, illetve annak déli részét. Iosephus/Agrippa természetesen elhallgatja beszédében, hogy a sziget nagy része 66-ig meghódítatlan maradt, továbbá a britek kihasználtak minden lehetőséget a lázadásra, legutóbb épp 59–60/61-ben (Boudica-felkelés). Tacitus még fél évszázad múltán is így fogalmazott velük kapcsolatban: „[a britek] az engedelmeskedésre már be vannak törve, de arra még nem, hogy szolgáljanak”.⁶⁸ A sziget nagyságát Iosephus – szándékosan vagy tudatlanságból, nehéz megítélni – jócskán eltévesztette: a teljes Brit-sziget területe 209 000 km², míg a teljes Iudaea tartományé legfeljebb körülbelül 20 000 km² lehetett.

„[N]em gondoltok rá, mi lett a karthágóiak sorsa, akik pedig a nagyszerű Hannibállal és nemes föníciai eredetükkel dicsekedhettek: íme elhullottak Scipio kardcsapásai alatt. Nem gondoltok Kyrénaiké lakedaimóni eredetű lakosaira, sem Marmarica lakosaira, akik messze a víztelen sivatag határán laknak, nem gondoltok a syrtisiekre, a nasamones és maurus népre, akiknek már a pusztá neve is félelmet kelt, és a numidák mérhetetlen tömegeire, amelyek ugyancsak nem tudtak helytállni a római vitézség előtt. Így hódították meg az egész harmadik világrészt, amelynek néptörzseit sem könnyű felsorolni, s amelyet az Atlanti-óceán határol és Héraklés oszlopai, és amely a Vörös-tengerig az aithiopok megszámlálhatatlan néptörzseit táplálja. Ezek a népek évente annyi gabonát szállítanak, amennyi Róma lakosságának nyolc hónapig kenyeret ad, de ezenfelül mindenféle adóval készségesen hozzájárulnak a birodalom szükségleteihez, és nem tartják ezeket a terheket lealázóknak, mint ti, ámbár mindössze egyetlenegy legió tartózkodik náluk.” (380–383) Ami a föníciaiak „nemes eredetét” (*eugeneia*) illeti, Iosephus itt két dologra gondolhatott. Az egyik a zsidókkal fennálló nyelvi rokonság – a héber és a föníciai is a sémi nyelvek közé tartozik –, a másik a föníciai nép ősisége, amit az *Apión ellen* címzett vitairatában is kiaknázott.⁶⁹ Kyrénaika öt városát valóban spártaiak alapították, innen vezeti le az itt lakók harciasságát. A marmaridák Kyrénaika déli részén, az Egyiptom felé eső sivatagban laktak. A nasamones törzset már Hérodotos is említi (IV. 172), egyébként nem tudni, miért épp őket emeli ki Agrippa a számos itt élő

⁶⁶ Brunt, P. A.: *The revolt of Vindex and the fall of Nero*. Latomus, vol. 18. (1959) no. 3. 531–559. A batáv felkelés lehetséges hatásáról a zsidó felkelőkre lásd: Woolf, G.: *Provincial Revolts in the Early Roman Empire*. In: Popović, M.: *The Jewish Revolt against Rome* (SJSJ 154.) Leiden, 2011. 27–44.

⁶⁷ Dio LX. 19.2, a szerző ford.

⁶⁸ Tac. *Agr.* 13.1, Borzsák István ford.

⁶⁹ Ios. *Ap. I.* 17–19.; vö. Droge, A. J.: *Josephus between Greeks and Barbarians*. In: Feldman, L. H. – Levinson, J. R. (eds.): *Josephus' Contra Apionem. Studies in Its Character and Context* (AGAJU 34.) Leiden–Boston, 1996. 115–142.

törzs (például gaetuli, garamantes, libyo-phonices stb.) közül. Ironikus, hogy Domitianus uralma alatt, 85–86-ban Gn. Suellius Flaccus kormányzó gyakorlatilag kiirtotta ezt a törzset, mivel az fellázadt az erőszakkal behajtott adók miatt.⁷⁰ A maurusok a mai Marokkó és Algéria határvidékén éltek, országukat 44-ben Claudius szervezte két provinciává (Mauretania Caesariensis, Mauretania Tingitana). A numidák a mai Algéria területén éltek, és a rómaiak a Iugurtha elleni háború befejezése (Kr. e. 106) után kezdték pacifikálni területüket.

A görög–római földrajzi írók hagyományosan a „harmadik kontinens”-ként tartották számon Africát (Libyát).⁷¹ Az Eratosthenés-féle világméretű Strabón szerint a három földrész nagysága nagyjából megegyezik, de valószínűleg Afrika a legkisebb.⁷² Ennek a tévedésnek az volt az oka, hogy a hellenisztikus geográfia Afrikát olyan szigetnek képzelte, amely teljes terjedelmével az Egyenlítőtől északra terül el. Iosephust egyébként – ahogy kortársait is – rendkívüli módon érdekelték az etiópok, akik a kontinens déli és nyugati szegélyét látkák.⁷³ A zsidók történetében azt a legendát is feljegyezte, miszerint Mózes hadjáratot folytatott ellenük, és miután legyőzte őket, elvette az etióp király lányát.⁷⁴

Iosephus/Agrippa tudott arról, hogy a császárok ingyen gabonát osztanak Róma város népének (*congiarium*), amit az afrikai gabona bősége tett lehetővé. Garnsey és Saller becslése szerint⁷⁵ a Kr. u. 2. század első felében 670 000 szabad születésű római részesült ingyen gabonából (vagyis az egymillió lakosú főváros lakosságának túlnyomó része), amihez évi körülbelül 200 000 tonna gabonára volt szükség. Egyiptom anektálása (Kr. e. 30) után az onnan érkező gabona 4 hónapig táplálta Róma lakosságát, míg az afrikai gabona az év fennmaradó 8 hónapjában.⁷⁶ Róma „Afrika Korps”-a, a *Legio III Augusta* Augustus és a Iulius–Claudiusok korában Ammaedarában (az Aurès-hegységben), majd 75-től Thevestében (Tébessa, Algéria), végül 128-tól Numidia déli részén Lambaesisben (Lambèse, Algéria) állomásozott. Valóban érdekes, hogy a hatalmas területen lakó sok nomád és félnomád nép fűken tartására elegendő volt egy legio. Agrippa azt hangsúlyozza a zsidóknak: Afrika gabonát küld, adózik, eltart egy legiót – „ti azonban ezek közül egyiket sem akarjátok”!

„[I]tt van bizonyítékul a közeli Egyiptom, amely az aithiopokig és a Boldog Arábiáig terjed, és Indiával határos,⁷⁷ és a fejadójegyzék szerint Alexandria lakosságán kívül hét és félmillió lakosa van, s mégsem tartja becstelenségnek, hogy a rómaiak főhatalma alatt él. Pedig milyen bátyja lenne egy lázadásnak Alexandria városa, óriási lakosságával, gazdagságával és hatalmas kiterjedésével! Mert a város 30 stadion hosszú, és nem kevesebb, mint 10 stadion széles; egy hónap alatt több adót fizet a rómaiaknak, mint ti az egész esztendőben, s

⁷⁰ Dio LXVII. 4.6.

⁷¹ Hérod. IV. 36.

⁷² *Geogr.* XVII. 3.1. C 24.

⁷³ Ferguson, J.: *Utopias of the Classical World*. London, 1975, 12–19. A rómaiak és Etiópia kapcsolatairól lásd: Romm, J. S.: *The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration, and Fiction*. Princeton, 1994. 45–66.

⁷⁴ *Ant.* II. 10.1–13.4. [239–282]; Runnalls, D.: *Moses' Ethiopian Campaign*. *Journal for the Study of Judaism*, vol. 14. (1983) no. 2. 135–156.

⁷⁵ Garnsey, P. – Saller, R.: *The Roman Empire. Economy, Society, Culture*. London, 1987. 83–84.

⁷⁶ Agrippa beszédének erre a részére vonatkozóan lásd: Paul, G. M.: *Josephus, the Epitome de Caesaribus and the Grain-Supply of Rome*. *Ancient History Bulletin*, vol. 4. (1990) no. 4. 79–83.

⁷⁷ A hely szövegekritikailag problémás: ὁμοῦς [ὁμορος VC Lat] τε οὐσα τῆς Ἰνδικῆς – A *Codex Vaticanus*ban (V) és a *Codex Urbinas*ban (C) szereplő szó jelentése: „határos valamivel” – Révay József ezt használta a fordításkor –, a legtöbb modern fordító viszont a kifejezést „kikötő”-re emendálta: „Which is the port for India” (Thackeray); „being harbor for the Indic region” (Mason), ami kétségtelenül könnyebben magyarázható.

ezen felül gabonával is ellátja Rómát négy hónapra. Minden oldalról jól védett: egyfelől járhatatlan sivatag, a másik oldalon kikötésre alkalmatlan tengerpart, a harmadikon folyók és mocsarak határolják. De mindez nem tudott gátat vetni a rómaiak hadiszerencséjének, és ma az óriási Egyiptomot és a makedón főnemességet mindössze két legio tartja féken.” (384–388) Egyiptom határa nyugaton a Iosephus által nem említett Qattara-mélyföld (*Katathmos*), délen Etiópia, keleten pedig – a Vörös-tenger túlsó partján fekvő „Boldog Arabia” (*Arabia Eudaimón*) volt, bár Egyiptom keleti kapcsolatai kétségkívül egészen Indiáig – és még annál is keletebbre – nyúltak ebben az időszakban.⁷⁸ Az Egyiptom lakosságára vonatkozó demográfia adatok szövegkritikailag meglehetősen bizonytalanok: forrásuk vagy Diódoros vagy az abdériai Hekataios lehetett.⁷⁹ Ami Alexandria népességét illeti: néhány évtizeddel Iosephus előtt Diódoros azt írta, hogy a városban 300 000 „szabad polgár” lakik, ami megerősíti azt, hogy az összlakosság 5–600 000 fő körül lehetett.⁸⁰ Iosephus ábrázolásából úgy tűnik, mintha az alexandriaiak boldogan elfogadták volna a római uralmat – de mi sem áll távolabb az igazságtól. A közel-kortárs Dión Chrysostomos szerint Alexandria szabad lakossága (a makedón nemesség leszármazottai) folyton lázadoztak Róma ellen, és még az ott állomásozó katonaságra is állandó veszélyt jelentettek.⁸¹ Az egyiptomiak által fizetett adó nagyságáról Strabón elmondja, hogy Cicero korában (a Kr. e. 50-es években) XII. Ptolemaios Auletés 12 500 talentum adót fizetett évente Rómának – de az adó összege Tiberius korában már bizonyosan ennél sokkal magasabb volt. A 66-ban ott állomásozó legiók ugyanazok voltak, mint amelyek korábban szállták meg az országot: a *Legio III Cyrenaica* és a *XXII Deiotariana*, melyek egészen Traianus koráig ott is maradtak. Ez a két legio „tartotta kötőféken” az ország belső részeit, valamint a makedónok alapította Alexandriát.

Rabok legyünk vagy szabadok?

Agrippa beszédének központjában a „rabok legyünk vagy szabadok” kérdése áll. Iosephus érdekes módszert – nevezhetnénk ezt akár negatív megközelítésnek is – választott a zsidók Róma elleni felkelésének jellemzésére. Az ázsiai népek joggal támasztanak igényt a szabadságra (*eleutherian*, 366), de nem teszik; a dalmaták régebben „makacsul védelmezték szabadságukat” (*eleutherian*, 370), de most békében élnek; a gallok számos „szabadságharcot” vívtak (*polemos tés eleutherias*, 373), de már belenyugodtak a vereségükbe; és a hispán nemzetek „szabadságharcai” (*hyper tés eleutherias polemos*, 374) is rendre hiábavalóknak bizonyultak. Vagyis Iosephus/Agrippa burkolt módon szintén „szabadságharcnak” tartotta a készülődésben levő zsidó felkelést, mint ahogy egyéb műveiben nem is rejtette véka alá, hogy a 66-os zsidó felkelés célja a szabadság kivívása, vagyis a Római Birodalomtól történő teljes függetlenedés volt.⁸²

Galileai főparancsnokként még maga Iosephus is arra buzdította az embereket, hogy a szabadságért harcoljanak, hiszen a iotapataiak felrötták neki, hogy „*hány zsidó halt meg a*

⁷⁸ A római és indiai kereskedelem magyar nyelvű összefoglalását lásd: Székely M.: *Kereskedelem Róma és India között*. Szeged, 2008.

⁷⁹ Mason: *Flavius Iosephus: Translation and Commentary*, 301.

⁸⁰ Diod. Sic. XVII. 52.6.; vö. Strabón XVII. 1.5–7 C 13.; Phil. *Flacc.* 163; Phil. *Legat.* 150, 338.; Plin. *NH* V. 62.; Ios. *Bell.* VI. 415.; Dión Chrys. *Or.* XXXII. 36. Összefoglalóan lásd: Delia, D.: *The Population of Roman Alexandria*. Transactions of the American Philological Association, vol. 118. (1988) 275–292., kül. 287–288.

⁸¹ Dión Chrys. *Or.* XXXII. 1. 4. 7. 17–18.

⁸² A politikai *eleutheria* klasszikus és hellenisztikus görög koncepciójához lásd: Raaflaub, K.: *The Discovery of Freedom in Ancient Greece*. Chicago, 2004. A római időszakra vonatkozóan: Dmitriev, S.: *The Greek Slogan of Freedom and Early Roman Politics in Greece*. Oxford, 2011.

szabadságért a te biztatásodra”.⁸³ Iosephus azonban később elítélte azokat, akik hosszú ideig tűrték a szolgaságot, és éppen most akarnak „szabadságszeretőkné” (*phileleutheroi*) mutatkozni: „...mert ha dicső a szabadságért harcolni, akkor ezt régebben kellett volna megtenniük, de ha már egyszer meghódították őket, és hosszú ideig hű alattvalók voltak, és most akarják lerázni az igát, nem a szabadságukért küzdenek, hanem csak vesztükbe rohannak.”⁸⁴ A zsidók ugyanis – a Hasmóneus polgárháború zűrzavarában – érdemtelennek bizonyultak a szabadságra: „És mivel kezdődött a szolgaságunk? Vajon nem elődeink belviszályaival-e, amikor Aristobulos és Hyrkanos ellenségeskedése Jeruzsálem ellen vezette Pompeiust, és Isten a népet, amely már nem volt méltó a szabadságra, a rómaiak uralma alá vetette?”⁸⁵

A Iosephus műveiben szereplő *eleutheria* értelme teljességgel profán, kizárólag politikai jelentést hordoz. Ez azért is lehetséges, mivel a Héber Bibliában tulajdonképpen nem találjuk meg az *eleutheria* szó héber/arámi megfelelőjét.⁸⁶ Az eszkatológiai értelemben vett „szabadság” egyetlen helyen fordul elő, amikor Iosephus a háború kitörését megelőző, messianisztikus várakozásoktól túlfűtött légkört mutatja be, amely telis-tele volt álprófétákkal: „...ámítók és csalók voltak ezek, akik isteni küldetés ürügye alatt felforduláson és lázadáson mesterkedtek, a népet igyekeztek vallási rajongásra csábítani: kicsalogatták a pusztába, mintha Isten ott adná meg nekik a felszabadulást csodálatos jelek által”.⁸⁷ De vajon mik lehettek a „szabadság jelei” (*sémeia eleutherias*)? Erre a választ az *Antiquitates* egyik helye adja meg, ahol az egyiptomi Exodus után a pusztában lázongó tömegről esik szó, akik „Mózesnek tettek szemrehányást, elfeledvén a csodákat, amelyeket Isten művelt az ő megszabadításuk érdekében”.⁸⁸ A szövegből kitűnik, hogy a „szabadság jelei” Isten csodáira: az Egyiptomot ért tíz csapásra, a Vörös-tenger kettéválasztására, a mannára és a fürjekre stb. utalnak. Tehát, ha az idegenek számára rejtetten is, de az *eleutheria* eszkatológiai felfogása („a zsidóság szabadelése Isten csodás beavatkozása által az idegen elnyomás alól”) is ott szerepelt a zsidó háború motivációi között.

De térjünk most vissza a „szabadság” profán, politikai értelmezéséhez. Mit jelentett a „függetlenség” deklarálása egy a Római Birodalomnak régóta alávetett nép esetében? Mindenekelőtt jelentette az államtól való függés megszüntetését: az adófizetés megtagadását (illetve az adók saját célra fordítását); a megszálló csapatok eltávolítását (és saját hadsereg felállítását); a császárhoz fűződő kötelékek elszakítását (és saját állami vezető testület, esetleg új uralkodó választását); az idegen hatalomtól független bíróságok felállítását; továbbá gazdasági függetlenséget (önálló pénzverést). A Cestius Gallus felett aratott győzelem még a szkeptikusokban is elhitethette, hogy a zsidók – az Örökkévaló segédelmével – képesek lerázni magukról Róma igáját és kikiáltani önálló államukat: „Valamennyi frakció célja végső

⁸³ *hyper eleutherias*, *Bell.* III. 8.4. [357].

⁸⁴ *Bell.* V. 9.3. [365].

⁸⁵ *Bell.* V. 9.4. [395]. – Iosephus a zsidó történelem tárgyalása során másutt is gyakran hangoztatta a zsidók szabadságvágyát (például *Ant.* II. 13.2. [281], III. 1.4. [19] stb.), és a szabadságot „Isten ajándékának” nevezte (*Ant.* II. 15.3. [327]; III. 3.1. [64]). Az *Ant.* VI. 2.1. [20]-ban Sámuel próféta szájába adja ezeket a szavakat: „...nemcsak vágni kell a szabadságra, hanem meg is kell cselekedni azokat, amiken keresztül eljön hozzánk”, amit akár a zélótáktól is idézhetett volna. A Makkabeus-háborúkat is „szabadságharcként” mutatta be (*Ant.* XII. 6.3. [281]; 7.4 [302]).

⁸⁶ Az *eleutheria* a Septuagintában is csak ritkán bukkan fel. Az első zsidó írásmű, amelyben az *eleutheria* profán, politikai értelemben szerepel, az 1Makk 14:26 (vö. 3Makk 3:28; Ezra 4:49). Vö. Horbury, W.: *Liberty in the coin-legends of the Jewish revolts*. In: Aitken, J. K. – Dell, K. J. – Mastin, B. A. (eds.): *On Stone and Scroll: Essays in Honour of G. I. Davies*. Berlin, 2011. 139–152.

⁸⁷ *Bell.* II. 13.4. [259].

⁸⁸ *pros tén eleutherian autois sémeiôn gegonotón*, *Ant.* II. 15.3. [327].

soron ugyanaz volt: egy szabad, független zsidó állam” – állítja Martin Goodman.⁸⁹ Erre a Makkabeusok mutathattak példát, akiknek egyszer már sikerült a Seleukidák igáját lerázni.⁹⁰

A zsidók függetlenség iránt táplált reményeit az is növelhette, hogy a Római Birodalom Nero uralkodásának utolsó évében kaotikus állapotba került. Nem a zsidóság volt az egyetlen nép, amely – kihasználva a helyzetet – fellázadt urai ellen. Gallia Aquitaniában előbb G. Iulius Vindex kelt fel a római uralom ellen; majd Északkelet-Anatóliában Anicetus, a pontusi II. Polemón királyi flottájának volt parancsnoka vezette a rómaiak ellen csapatait, mivel az országot öt évvel azelőtt Nero a Birodalomhoz csatolta; Britanniában pedig Venutius lázadt fel Cartimandua és az őt támogató rómaiak ellen; végül Germaniában Iulius Civilis próbált függetlenséget kivívni a már szintén régóta Róma szövetségeseinek számító *Batavusoknak*.⁹¹

Amikor Kr. u. 66-ban Iudaeában megkezdődött a Róma elleni fegyveres harc, a felkelők azzal is demonstrálták a központi kormányzattól való elszakadásukat, hogy önálló pénzt verettek.⁹² Erre egyebek mellett azért is szüksége volt a zsidó államnak, mivel a korábban forgalomban lévő bronzpénzeket a helytartók és királyok bocsátották ki, a tyrosi ezüstsékelt pedig szakrális célokra: a templomadó befizetésére használták. A Kr. u. 66/67-ben vert zsidó pénzek mégis a sokat vitatott tyrosi sékelt vették mintául: súlyuk 14,27 gr-ot nyomott; s míg a tyrosi pénzek a TYROSÉ, A SZENT ÉS SÉRTHETETLEN (VÁROSÉ) görög felirat volt elhelyezve, addig a zsidó felkelők a JERUZSÁLEM, A SZENT (*Jerusalaim haqqódes*) feliratot vették pénzeikre héber nyelven, óhéber betűkkel. A tyrosi pénzeket a városi éra, vagyis a függetlenség megszerzésének éve (Kr. e. 126) szerint dátumozták, míg a zsidók a függetlenségi harc kezdetétől számították az éveket.⁹³ A felkelők által kinyilvánított függetlenségre némely pénzen a CIÓN SZABADSÁGA (*hérut Cijón*) vagy a CIÓN MEGVÁLTÁSÁÉRT (*ligullat Cijón*) körirat is utalt.

⁸⁹ “The aims of all the factions was ultimately the same: a free, independent Jewish state.” Goodman, M.: *The Ruling Class of Judaea. The Origins of the Jewish Revolt against Rome A.D. 66–70*. Cambridge, 1987. 178.

⁹⁰ A Makkabeusok és a zélóták között ugyanakkor több lényegbevágó különbséget is megfigyelhetünk. Például, amíg a Makkabeus-felkelés elsődleges célja a zsidók vallásszabadságának visszaállítása volt, addig a rómaiak garantálták a zsidóknak a vallási autonómiát. Miközben a Makkabeusok, illetve a Hasmóneusok elfogadhatónak tartották a Seleukida állammal mint politikai entitással való együttműködést, a zélóták ezt teljességgel elutasították: a római császárságot *par excellence* idegen kultusznak és bálványimádásnak tartották, amellyel semmiféle kompromisszumot nem lehet kötni; lásd: Hengel, M.: *The Zealots. Investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I until 70 A.D.* Translated by D. Smith. Edinburgh, 1989. 171–173. (Az eredeti német kiadás 1961-ben jelent meg.)

⁹¹ Vindex: *Bell.* IV. 8.1. [440–441]; Anicetus: *Tac. Hist.* III. 47.; Venutius: *Tac. Hist.* III. 45.; Civilis: *Tac. Hist.* IV. 12–37., 54–79., V. 14–26. A nemzeti felkelések motivációiról általában lásd: Dyson, S. L.: *Native revolts in the Roman Empire*. Historia, vol. 20. (1971) no. 2–3. 239–274. A polgárháború a zsidó felkelés lehetséges kapcsolatairól lásd: Van Kooten, G. H.: *The Jewish war and the Roman civil war of 68–69 C.E.: Jewish, pagan and Christian perspectives*. In: Popović (ed.): *The Jewish Revolt against Rome*, 419–450.

⁹² Erről a tényről Iosephus teljességgel hallgat, de talán nem is tartotta fontosnak megemlíteni a háború egyéb, fontosabbnak vélt politikai, katonai és társadalmi vonatkozásai között. Lásd: McLaren, J. S.: *The coinage of the first year as a point of reference for the Jewish Revolt (66–70 CE)*. Scripta Classica Israelica, vol. 22. (2003) 135–161.

⁹³ A datálás a zsidó történelem új korszakának kezdetét jelezte: “The counting of the years from the declaration of independence demonstrated the arrival of a new era.” Goodman: *The Ruling Class of Judaea*, 178.

A végső érv: a nemzethalál rémképe

„Nyilván senki sem hiszi, hogy a rómaiaknak feltételeket lehet majd szabni a háborúban, és hogy ha legyőztek benneteket, majd kegyesen bánnak veletek: inkább porig égetik a szent várost, és kiirtják egész fajtátokat, intő példaul más népeknek. Mert ha meg is menekül közületek valaki a vérfürdőből, az sem talál sehol menedéket, hiszen vagy máris a rómaiak alattvalója minden nép, vagy pedig tart tőle, hogy alattvalója lesz. Ezenfelül nemcsak titeket sújt majd a veszedelem itt Jeruzsálemben, hanem még a többi város zsidó lakosait is, hiszen nincs nép a föld kerekén, amelynek körében ne élne törzsrokonaink. Ezeket az ellenség a ti lázadásotok miatt mind lemészárolja, és néhány ember végzetes túlzása következtében patakokban folyik majd a zsidó vér minden városban, s még hozzá büntetlenül ontják. De ha megkímélnének benneteket, gondoljátok meg jól, akkor is becstelenség volna ily nagylelkű nép ellen fegyvert fognotok.” (397–399) Aki a római történelmet akár csak alapszinten is ismeri, nem mondhatja, hogy Iosephus/Agrippa valótlan állításokkal ijesztgette a lázadni készülő zsidókat, amikor végső érvként Jeruzsálem (és benne a Templom) teljes elpusztítását, valamint a zsidóság gyökerestől való kiirtását helyezte kilátásba.⁹⁴ Az igazság az, hogy mindkettőre akad példa a római történelem hosszú évszázadai alatt: Kr. e. 396-ban az etruszk Veii teljes férfilakosságát legyilkolták, az asszonyokat és gyerekeket eladták rabszolgának, a várost pedig elpusztították; Karthágó és Korinthosz esete (mindkettő Kr. e. 146-ban történt) olyannyira jól ismert, hogy felesleges részletezni. Livius elbeszélése szerint több ízben is előfordult, hogy a köztársaság korában elfoglalt városok teljes lakosságát kiirtották (Luceria, Lipara, Agrigentum stb.), de éppenséggel genocídiumnak tarthatjuk azt is, hogy a rómaiak Épeiros 72 városából 150 000 embert hurcoltak rabszolgaságba,⁹⁵ bár az is igaz, hogy „a rómaiak óriási méretekben gyilkoltak és hajtottak rabszolgaságra embereket, amikor kiterjesztették hatalmukat a Földközi-tenger térségére, de miután megszilárdították hatalmukat, kevés további tömeggyilkosságot jegyeztek fel”.⁹⁶

A zsidó diaszpóra létszámát szinte lehetetlen megbecsülni. Az ókori szerzők általában csak arra hivatkoznak, amire Agrippa is: „...nincs nép a föld kerekén, amelynek körében ne élne törzsrokonaink”, szó szerint: „nincs olyan nép a lakott világban, amely ne birtokolna egy részt belőlünk” (*moiran hémeteran echón*).⁹⁷ Az alexandriai zsidó filozófus, Philón szerint „a zsidók olyan népek, hogy egyetlen ország nem képes eltartani őket, ezért a legtöbb és legvirágzóbb országokban telepsznek le Európában és Ázsiában, úgy a szigeteken, mint a szárazföldön”.⁹⁸ Konkrét számadatot azonban csak ritkán közölnek, akkor sem mindig megbízható módon. A klasszikus példa erre maga Iosephus, aki *A zsidó háborúban* egyszer azt írja, hogy Damaszkusznak 10 500 zsidó lakosa volt, majd később közli, hogy a városban 18 000 zsidót mészároltak le.⁹⁹ Iudaea/Palaestina lakosságára is csak erős becslések

⁹⁴ Ziolkowski, A.: *Urbs Direpta, or how the Romans sacked cities*. In: J. Rich – G. Shipley (eds.): *War and Society in the Greek World*. London, 1995. 69–91.; Rutledge, S. H.: *The Roman Destruction of Sacred Sites*. Historia vol. 56. (2007) no. 2. 179–195.; Taylor, T.: *Mass Violence and Genocide in the Roman World*. London, 2017.

⁹⁵ Liv. XLV. 34.5; Plin. *Nat. Hist.* IV. 39.

⁹⁶ Van Wees, H.: *Genocide in the ancient world*. In: D. Bloxham – A. D. Moses (eds.): *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford, 2010. 239–258., küll. 257.

⁹⁷ Ios. *Bell.* II. 16.4. [398], cf. Strabón, *apud* Ios. *Ant.* XIV. 7.2. [115] = *FGH* 91 F 7

⁹⁸ Phil. *Flacc.* 7. [45–46], a szerző ford. – Phil. *Leg.* 36. [281–282], felsorolja a keleti területeket, ahol nagy számban élnek zsidók.

⁹⁹ Ios. *Bell.* II. 20.2. [561]; VII. 8.7. [368].

léteznek, amelyek 1–6 millió főben határozzák meg a provincia lélekszámát.¹⁰⁰ A diaszpóra nagysága Louis H. Feldman, a New York-i Yeshiva Egyetem professzora szerint Kr. u. 66-ban – vagyis a nagy háború kitörése előtt – 8 millió lehetett, ami szerint elsősorban a prozelitizmus sikerének volt köszönhető. Ha Feldman becslése igaz, úgy a zsidók aránya a háború előtt a Római Birodalom összlakosságának 10%-át is meghaladhatta.¹⁰¹

Agrippa hallgatósága számára reálisnak tűnhetett tehát a genocídiumtól való félelem, hiszen ha a diaszpórában élő zsidóság teljes egészében Róma alattvalója, az utóbbiak valóban azt tesznek velük, amit csak akarnak. Ez lett volna a „Hámán-forgatókönyv”. Csakhogy Iosephus ehelyütt (is) mélyen elhallgatta, hogy Keleten, a parthusok uralma alatt is igen jelentős – alkalmasint több milliós – zsidó diaszpóra élt.¹⁰² A zsidóknak ettől a tömegétől maguk a rómaiak is tartottak, amire bizonyítékul szolgál, hogy *A zsidó háború* első verzióját arámi nyelven írták meg Iosephusszal, épp a Parthiában élő diaszpóra megnyugtató végett.¹⁰³ Egyébként a diaszpórazsidóság körében – nem utolsósorban a római törvények betartatásának köszönhetően – nem történt jelentősebb atrocitás a zsidó felkelés vérbe fojtása után.¹⁰⁴ A helyzet a Kr. u. 115-ben Traianus idejében kezdődött diaszpórafelkelés leverését követően fordult igazán rosszra, majd Hadrianus elnyomó intézkedéseinek hatására még tovább súlyosbodott.¹⁰⁵

Milyen volt Iudaea provincia a felkelés előtt?

A beszédben a következő témák tűnnek fel az egyes régiókkal, provinciákkal és népekkel kapcsolatban: a törzsek száma és harciassága; a városiasodottság; a gazdasági erő, elsősorban az exportcikkeket (arany, gabona) és az adózást figyelembe véve; a földrajzi fekvés, mindelektől a természetes védetség szempontjából (óceán, magas hegyek, széles folyamok). A szónoki beszéd szerkezetéből következik, hogy mindezeket a tulajdonságokat a zsidók esetében *nem* közli. A Iudaeában élő zsidók lélekszámát a kutatás nagyjából 1–2,5 millió közé teszi, de még a legvérmesebb becslések sem állítják, hogy 4 milliónál többen lettek volna. Bár Agrippa maga is hivatkozik a zsidók háborúira a Hasmóneusok és Pompeius idején, ezek is balul sikerültek. (A pozitívabb kimenetelű bibliai példákat vagy a sikeres Makkabeus-

¹⁰⁰ Tacitus szerint Kr. u. 70 előtt Jeruzsálemben 600 000 fő lakott (*Hist.* V. 13.3), aminek némileg elmentmondani látszik, hogy Iosephus 70-ben 1,1 millióra teszi a városban megöltek számát, amihez további 97 000 rabszolgának eladott embert kell hozzáadni. Ez még akkor is soknak tűnik, ha Iosephus hangsúlyozza: a zarándokünnep miatt szinte megduplázódott Jeruzsálem lakossága: összesen 2,7 millióan voltak a városban (*Bell.* VI. 9.2. [420]). Modern történetíróktól származó becslések: M. Broshi 1 millió (1979), Z. Safrai 2 millió (1994), N. Glueck 2,5 millió (1941), M. Avi-Yonah 2,8 millió (1966), S. W. Baron 2,5–3 millió (1952), B. Mazar 4 millió (1944), J. Juster 5 millió (1914), C. R. Condor 6 millió (1904), összefoglalóan lásd: Byatt, A.: *Josephus and population numbers in first century Palestine*. *Palestine Exploration Quarterly*, vol. 105. (1973) no. 1. 51–60.

¹⁰¹ Feldman, L. H.: *Jew and Gentile in the Ancient World: Attitudes and Interactions from Alexander to Justinian*. Princeton, 1993. 555–556.

¹⁰² Neusner, J.: *A History of the Jews in Babylonia, vol. I: The Parthian Period*. Leiden, 1965.

¹⁰³ Az arámi és a görög szöveg viszonyának kérdéséről lásd: Hata, G.: *Is the Greek Version of Josephus' Jewish War a Translation or a Rewriting of the First Version?* *Jewish Quarterly Review*, vol. 66. (1975) no. 2. 89–108. A mű politikai hátteréről lásd: Rajak, T.: *Josephus. The Historian and His Society*. Philadelphia, 1984. 174–184.

¹⁰⁴ Goodman, M.: *Diaspora Reactions to the Destruction of the Temple*. In: Dunn, J. D. G. (ed.): *Jews and Christians: The Parting of the Ways. AD. 70 to 135*. Grand Rapids, 1992. 27–37.

¹⁰⁵ Goodman, M.: *Trajan and the Origins of Roman Hostility to the Jews*. *Past & Present*, vol. 182. (2004) 3–29.

felkelést természetesen elhallgatja.) A zsidókat amúgy sem lehet a Római Birodalom legharciasabb törzseihez: a germánokhoz, gallokhoz, ibérekhez, numidákhoz hasonlítani.

Iudaea a városiasodottság tekintetében sem érhetett fel sem a keleti, sem a nyugati tartományok többségével. Heródes ugyan nagyszabású építkezési programba kezdett, de erős falakkal, nagyszámú középülettel, továbbá jelentős lakossággal rendelkező város valójában csak kettő volt: Jeruzsálem (Hierosolyma) és Caesarea Maritima. Jeruzsálem lakossága a becslések szerint legfeljebb 120 000 lehetett – ami megfelel a szíriai nagyvárosok (Antiochia, Seleukeia) becsült népességének –, aminek ellentmond Iosephus közlése, miszerint 70-ben a rómaiak 1,1 millió zsidót öltek meg Jeruzsálemben, és több mint 90 000-et deportáltak onnan. Ez a szám még akkor is erős túlzásnak tűnik, ha Iosephus kijelenti: a Város elfoglalásakor éppen zarándokünnep volt, így a lakosság a Templomba érkező zarándokok tömegei miatt minimum megkétszereződött. A Heródes-fiak által alapított városok (Sepphoris, Tiberias, Caesarea Philippi), továbbá Samaria–Sebasté, Joppé, Jamnia, Emmaus, Askelon, Asdod, Gaza stb. „nemzetközi mércével mérve” nem számítottak jelentős településeknek.

Iudaea exportcikkei sem voltak alapvetően fontosak a Római Birodalom számára. A legjelentősebb kiviteli cikkük a júdeai balzsam volt, az egyik legdrágább illatszer a piacon. A balzsamfa két Jerikó környéki kertben termett. A mezőgazdasági árucikkek közül híres volt a nagyszemű júdeai datolya, amelyet a Holt-tenger környéki ültetvényeken termesztettek. Strabón említi, hogy a Holt-tengerben „lehalászott” természetes aszfaltot is exportálták. Iudaea (illetve ekkor már Syria–Palaestina) csak a 4–6. században vált jelentős borexportőrré.¹⁰⁶ Az első században gazdasági jelentősége még elhanyagolható volt a Birodalom szempontjából. Ráadásul a zsidók adózása – egyedülálló módon – „kétirányú” volt: egyrészt a *census* alapján ők is befizették a kötelező föld- és fejadót, ugyanakkor az évi két drachmás (fél sékeles) templomi adót a Birodalom minden szegletéből elküldték Jeruzsálembe, amit a rómaiak már Cicero korában is zokon vettek, hiszen az ő szempontjukból nézve úgy tűnhetett, hogy „a rómaiak fizetnek adót egy idegen országnak”.¹⁰⁷

Végül Iudaea földrajzi fekvése sem adott okot arra, hogy a rómaiakkal szembeszálló zsidók elbázzák magukat. Természetes határok nem védtek az országot: a Földközi-tenger ekkor már teljes mértékben római beltengerré vált. Iudaeát ezen kívül sem széles folyamok, sem égbe magasodó hegységek nem határolták. Északon és délen római provinciák (Egyiptom és Szíria), keleten a zsidókkal nem éppen barátságos viszonyban álló nabateusok, arabok és szírek vették őket körbe. A parthusok Augustus ideje óta az Eufratészen túlra húzódtak vissza, és akkoriban épp békében éltek a rómaiakkal. Agrippa szerint tehát a zsidóknak sem transzcendens, sem természetes reménységük nem lehetett a háború végső kimenetelét illetően.

¹⁰⁶ Iudaea/Palaestina gazdaságáról átfogóan lásd: Safrai, Z.: *The Economy of Roman Palestine*. London–New York, 2003.; Pastor, J.: *Land and Economy in Ancient Palestine*. London–New York, 2013.

¹⁰⁷ Cic. *Pro Flacc.* 28.67–69. Lásd: Marshall, A. J.: *Flaccus and the Jews of Asia*. Phoenix, vol. 29. (1975) no. 2. 139–154. A templomi adóval kapcsolatos kiterjedt szakirodalomból lásd: Mandell, S.: *Who paid the temple tax when the Jews were under Roman rule?* Harvard Theological Review, vol. 77. (1984) no. 2. 223–232.; Goodman, M.: *Nerva, the fiscus Judaicus and Jewish identity*. Journal of Roman Studies, vol. 79. (1989) 40–44.; Tellbe, M.: *The temple tax as a pre-70 CE identity marker*. In: Ádna, J. (ed.): *The Formation of the Early Church*. Tübingen, 2005. 19–44.

A királyi szónoklat – és annak következményei

Az ókori történetírók nem képviseltek egységes álláspontot abban a kérdésben, hogy szabad-e fiktív beszédek közölni egy történelmi tárgyú műben. Láttuk, hogy a Iosephus számára több szempontból is mintául szolgáló Polybios tagadta ennek jogosultságát. Tessa Rajak szerint Iosephus köztes álláspontot képviselt Agrippa beszédével kapcsolatban: a szónoklat egyértelműen Iosephus alkotása, ugyanakkor „azt sem állíthatjuk, hogy az teljes egészében kitaláció lenne”.¹⁰⁸ A zsidó történetíró azért sem írhatott teljességgel fiktív beszédet, mert művét maga II. Agrippa lektorálta. *Önéletírásából* megtudjuk, hogy igen jó kapcsolatot ápolt a sűrűn Rómába látogató Agrippával, akitől 62 levelet is kapott, feltehetően a zsidó háború témájában. Közülük kettőből szó szerint is idéz: „Agrippa király köszönti kedves barátját, Iosephust. Nagy örömmel olvastam végig a könyvet, és azt hiszem, hogy mindazok közül, akik ilyen tárgyú művet írtak, a te feldolgozásod a leggondosabb”, illetve „Agrippa király üdvözlí kedves barátját, Iosephust. Leveledből látom, hogy nincs szükséged további útbaigazításra: mindenben megerősíthetem előadásodat”.¹⁰⁹ Steve Mason nyomán természetesen mi is feltehetnénk azt a kérdést: ha Agrippa mindennel meg volt elégedve, amit Iosephusnál olvasott, vajon miről szólhatott a hozzá írt hatvankettő levél?

De milyen következményei lettek II. Agrippa király 66-ban a forrongó Jeruzsálemben elhangzott beszédének? A *zsidó háború* elbeszélése szerint a jeruzsálemiek elutasították a király békéltető javaslatát. Őt magát kiebrudalták a városból, majd rögvést elfoglalták a Holt-tenger délnyugati oldalán fekvő erődöt: Masadát, ahol leöldösték az ott állomásozó római helyőrséget. Ezután Jeruzsálemben elutasították a császárárt naponként bemutatott templomi áldozatokat, amit Iosephus a háború egyik közvetlen kiváltó okának tartott, de még a sok évszázaddal később keletkezett Talmud is erre vezette vissza a Második Szentély pusztulását.¹¹⁰ Egy hónappal később a zélóták legradikálisabb csoportja – akiket Iosephus egyszerűen csak 'orgyilkosoknak' (*sicarii*) nevezett – felgyújtotta Agrippa és Bereniké jeruzsálemi palotáját. Ez idő tájt még Iosephus is a lázadók között volt, sőt ő maga volt a galileai ellenállás vezetője. Agrippa viszont a háború kezdetekor hezitálás nélkül a rómaiak oldalára állt: gyaloglással és lovassággal támogatta hadmozdulataikat, részt vett Jeruzsálem elpusztításában, sőt a rómaiak győzelme alkalmából emlékpénzt is veretett, amelyre – a zsidó történelemben először – a pogány uralkodó képmását helyezte.¹¹¹

¹⁰⁸ “[O]bviously not wholly invented”. Rajak: *Friends, Romans, subjects*, 122–123.

¹⁰⁹ Vita 65. [364–367]; vö. *Life of Josephus*, translation and commentary by Steve Mason. Leiden–Boston, 2003. 149–151. Agrippa ábrázolásának ellentmondásosságáról Iosephusnál lásd: Schwartz, D. R.: *Kata touton ton kairon: Josephus' source on Agrippa II*. *Jewish Quarterly Review*, vol. 72. (1982) no. 4. 241–268.

¹¹⁰ Grüll: *Áruló vagy megmentő*, 93–98.

¹¹¹ Deutsch, R.: *A portrait coin of Agrippa II reconsidered*. *Israel Numismatic Journal*, vol. 9. (1986–1987) 36–37.; Qedar, S.: *A coin of Agrippa II commemorating the Roman victory over the Jews*. *The Shekel*, vol. 23. (1990) no. 1. 29–31. Korábban még a római helytartók sem szegték meg a zsidó képtilalmat azzal, hogy császáruk képmását tették volna pénzeikre, lásd: Roth, C.: *The historical implications of the Jewish coinage of the first revolt*. *Israel Exploration Journal*, vol. 12. (1962) 33–46., küll. 34.

TIBOR GRÜLL

The Roman Empire in the Speech of Agrippa II

Flavius Iosephus inserted an advisory speech into the second book of his *Jewish War*. The long *suasoria* was harangued by Marcus Julius Agrippa II, the client king of Judea, who pretended to dissuade his fellow-countrymen from launching a war against the occupying Roman forces. He tried to convince the Jews that a mutiny against Rome is absolutely hopeless and impossible. The major part of his argumentation is an overview of the Roman Empire in AD 66: he takes into account the nine macro-regions of the *imperium Romanum* from East to West (Asia Minor, Anatolia, Bosphorus; Thrace; Dalmatia; Gaul; Spain; Germany; Britain; Africa; Egypt) from different point of views: e.g. size of population, economic strength, natural protection etc. Iosephus/Agrippa aimed to demonstrate that Rome is invincible, she practically rules the whole world, and the nations subjugated to her power, willingly obey. This rose-tinted view, of course, was deliberately distorted and far from truth. Nevertheless, in Agrippa's speech we do not find the usual topics of *laus imperii*, therefore this picture of the Roman Empire can be certainly described as more 'realistic' than 'optimistic'. For example, Iosephus/Agrippa openly says that the nations conquered by the Romans commuted their former freedom to slavery. Thus, he does not deny that Rome enslaves the nations, all he wants is to persuade the Jews that this is not only a 'historical necessity', but it is in accordance with the plan of God.